

TÓKA GÁBOR

A szavazói magatartás kutatása¹

1. A PSZEPHOLÓGIA² HELYE A POLITIKATUDOMÁNYBAN

A választói magatartás a 20. század negyvenes-ötvenes éveiben vált rendszeres, tudományos igényű vizsgálódások tárgyává. Kutatói természetesen az *egyének megfigyelt viselkedését* (nem pedig valamely intézmények és különösen nem törvények vagy népek vélt „szellemét”) próbálták *általános törvényszerűségek* keretei között megérteni. Elméleteiket gyakorta más társadalomtudományokból kölcsönözték, és nagy műgonddal megválasztott módszerekkel tesztelték. E törekvések folytán a „*behavioralista forradalom*”, és ezen belül is a statisztikai és kísérleti módszerek alkalmazásának úttörői lettek a politikatudományban. A klasszikus pszephológiai munkákra így aztán sokat hivatkoztak a szűkebb szakterület határain messze túl is, főként mint annak bizonyítékára, hogy a politikatudományban is lehet „igazán tudományos” műveket alkotni. Ma sokkal kevésbé van reflektorfényben e tudományág, de irodalma – különösen a nagy teljesítményű számítógépek tömeges elterjedése óta – évtizedről évtizedre megsokszorozódik.

A pszephológia nagy kérdései jórészt ugyanazok minden demokráciában. Például: meddig terjed ki a szavazók politikai emlékezete akkor, amikor döntenek egy kormány sorsáról? Képesek-e figyelmen kívül hagyni egy politikai szempontból lényegtelen, de szórakoztató értéke folytán a hírekben agyontárgyalt eseményt, és figyelembe venni az esetleg ritkábban szóba kerülő, de lényegesebb fejleményeket? Netán mindig a korábbi beidegződések, vagy éppen társadalmi környezetüktől gondol-

kodás nélkül átvett klisék alapján alakítják ki véleményüket, könnyedén átugorva a politikai információk nehezen feldolgozható sokaságát? És tényleg olyan rosszul teszik, ha így járnak el? Nem lehet, hogy éppen ez a lehető legésszerűbb, amit egyáltalán tehetnek?

A kognitív pszichológiától a politikai gazdaságtanig számos tudomány képviselői foglalkoznak ilyen kérdésekkel. Kifejezetten politikatudományi hozama mindenekelőtt akkor van a szavazói magatartáskutatásának, ha mond valamit arról, *miként is működik a demokrácia*.

Az utóbbi szempontból első ránézésre csak annyi biztos, hogy a szavazói magatartás jellemzői így vagy úgy befolyásolják a választott képviselők tetteit. A választások kormánypolitikára gyakorolt befolyását mérlegelő kutatások ugyanis sokkal inkább a zavarba ejtő kérdéseket, mintsem a magabiztos általánosításokat szaporítják.³ Ez azonban nem mond ellent annak, hogy a politikusok részben azért olyanok, amilyenek, mert éppen így számíthatnak választási sikerre. Ha például a kormányváltások nem vezetnek jelentős közpolitikai változáshoz, az könnyen magyarázható a Hotelling-Downs tézissel (ld. alább), tehát, hogy bizonyos körülmények esetén minden versengő párt a *mediánszavazó* ízlésének megfelelően politizál.⁴ A szavazói akarat így akkor is nagyhatalmú lehet, ha magukon a választásokon látszólag semmi sem dől el. A választói viselkedés megértése nélkül aligha tisztázhatjuk, hogy áldást vagy csapást jelent-e a démosz uralma.

2. A PSZEPHOLÓGIA MÓDSZEREI

2.a) Ökológiai elemzések

Az 1850-as években jelentek meg az első tudományos közlemények, amelyek a hozzáférhető választási adatok módszeres feldolgozására törekedtek. Ökológiai elemzésnek nevezzük az olyan vizsgálatokat, amelyek *egyes területi egységek különféle jellemzői közti összefüggéseket vizsgálják*: például hogy korrelál-e a kóbor ebek és a polgármester ellen indított perek száma az egy főre jutó átlagos jövedelemmel. A módszer kimagasló úttörői a politikai magatartás vizsgálatában a francia André Siegfried és az amerikai Charles Beard szinte egyszerre (1913-ban) megjelent történelmi monográfiái voltak.

Az ökológiai elemzések fontos előnye a választási adatok *könnyű hozzáférhetősége*. A módszernek két fő gyengéje van. Egyrészt mindig fenáll az *ökológiai tévkövetkeztetés veszélye*. Ez azt jelenti, hogy egy ökológiai összefüggés elvben semmit nem mond arról, hogy mit tesznek az egyes szavazók. Például az 1998-as magyar választáson a MIÉP-re és az SZDSZ-ra adott

szavazatok száma a helyi lakosság iskolázottságával arányosan nőtt, mégis hiba lenne pusztán ennek alapján biztosra venni, hogy mindkettőt a magasabb végzettségűek támogatták. Talán igen, talán nem: csak az egyének választói viselkedésére vonatkozó adatok alapján zárhatnánk ki az alternatív magyarázatokat, például hogy mindkét párt pont a jómódú környékek iskolázatlan lakói között volt népszerű.

Az ökológiai elemzések másik súlyos korlátja az, hogy a kutató *készen kapott adatokból* dolgozik. Kénytelen olyan, a választói döntés okaival általában csak távoli kapcsolatban álló tényezők vizsgálatára szorítkozni, amelyekre történetesen talál népszámlálási vagy egyéb adatot. Ez megakadályozhatja abban, hogy a szavazói magatartás elméleti vagy gyakorlati szempontból legfontosabb meghatározóira koncentráljon, vagy legalább kontrollálja ezek hatását. Az amerikai Louis Bean (1948) például csak úgy tudta vizsgálni a második világháborús részvétel hatását Roosevelttámogatottságára, hogy összehasonlította az elnök 1940-es és 1944-es szavazatarányát olyan vidékeken, ahol viszonylag sok, illetve ahol viszonylag kevés német származású választó élt. Az ötlet zseniális, de messze elmarad még a releváns kérdések pusztá feltételétől is.

Ezért a kortárs politikatudományban már csak olyan problémák esetén alkalmaznak tisztán ökológiai elemzéseket, ahol más adat nemigen áll rendelkezésre: pl. hogy kik szavaztak Hitler pártjára, vagy hogy milyen törésvonalak osztják meg egy-egy különösen elmaradott ország (netán kisebb régió) választóit. Kiemelkedő művek születnek azonban az ökológiai és más módszerekkel nyert adatok vagy következtetések kombinálásával, mint például Gary Cox (1997) méltán ünnepezt műve a választási rendszerek befolyásáról a szavazók és politikusok viselkedésére.

2.b) Idősoros elemzések

Az ökológiai tévkövetkeztetéshez hasonló csapdákat akkor is óvatosan kell kerülgetni, amikor nem földrajzi, hanem más természetű aggregátumok kerülnek összehasonlításra. Ez a helyzet például az *idősoros elemzésekben*, tehát amikor azt vizsgáljuk, *milyen események nyomán változik valami* (például egy párt támogatottsága a közvélemény-kutatásokban).

Jelenlegi ismereteink szerint a választási évben mért gazdasági növekedés például gyenge pozitív összefüggést mutat azaz, hogy miként változott a legkönnyebben beazonosítható⁵ kormánypártok szavazataránya a megelőző választáshoz képest. Ebből könnyen juthatnánk arra a következtetésre, hogy a szavazók saját anyagi helyzetük alakulása szerint jutalmaznak vagy büntetik a pártokat (egocentrikus szavazás). A kérdőíves

kutatások viszont rámutattak, hogy sokkal inkább az ország gazdasági helyzetéről kialakult képük irányítja a szavazatukat (*szociotropikus szavazás*).⁶ Mi több, az idősoros adatok alapján még az se biztos, hogy a szavazókat egyáltalán befolyásolja-e a gazdaság helyzete. Lehet, hogy a gazdasági siker több önkéntes pénzadományt, netán jobb képviselőjelölteket teremt a kormánypártoknak, és szavazatarányuk pusztán a drágább kampány és a vonzóbb jelöltek miatt nő meg (Jacobson 1991). Nem szabad tehát pusztán az aggregált adatokból az egyéni viselkedésre következtetni.

A makrogazdasági helyzet választási hatását már a harmincas-negyvenes években is elemezte egy-egy szerző, így a már említett Bean is. Az ötlet azonban visszhang nélkül maradt a politikatudományban egészen Goodhart és Bhansali, illetve Gerald Kramer 1970–71-es tanulmányainak megjelenéséig. Ezután már Richard Nixon 1972-es újraválasztási kampánya is lelkesen finanszírozott ilyen háttérelmézéseket, és ezek eredményein felbuzdulva bőségesen költött az adminisztráció arra, hogy a választás napján minél több amerikai érezze, mennyi készpénzt köszönhet az elnöknek.

Azóta sok száz publikációt felvonultató iparaggá nőtte ki magát a pongyola kifejezéssel „gazdasági szavazásnak” hívott jelenség elemzése, és a mai kutatók jóval árnyaltabban látják a kérdést, mint annak idején Nixon tanácsadói. Például felhívják a figyelmet arra, hogy a politikai hatalommegosztás magas foka (pl. korporatista érdekegyeztetés, az ellenzék jelentős törvényhozási befolyása, és koalíciós kormányzás) esetén nagyon elhomályosulhat a kormányzat gazdasági szerepe, és a választási eredmények összefüggése a gazdasági folyamatokkal gyakran teljesen el is tűnik. Azt is kimutatták, hogy a fejlett kapitalista demokráciákban nem minden kormánypártot érint egyformán az infláció és a munkanélküliség alakulása. Inkább az a helyzet, hogy – korábbi tapasztalatok vagy valami más miatt – az adott gazdasági *probléma kezelésére alkalmasabbnak tartott pártok* szavazata nő meg az adott gazdasági probléma súlyosabbá válása nyomán, függetlenül attól, hogy kormányon vagy ellenzékben voltak-e a az adott időszakban (ld. Anderson 1995; Powell és Whitten 1993; Saunders 1995; Whitten és Palmer 1999). Ahol ez a helyzet, ott az átlagos szavazó *inkább a közpolitikai kínálat, mint a politikai felelősség alapján dönt*, azaz „policy-”, nem pedig „incumbency-oriented”. Pusztán a gazdasági élet tényei már csak azért sem határozzák meg a szavazatokat, mert a múltbeli gazdasági tapasztalatok részben a jövővel kapcsolatos, nem gazdasági tényezők által is színezett várakozásokon át befolyásolják a voksokat – tehát a szavazás nem teljesen *múltba tekintő (retrospektív)* aktus.⁷

Az idősoros elemzések egyik legnagyobb problémája a figyelembe vehető *magyarázó tényezők szűk köre*.⁸ A gazdasági sza-

vazás jelensége sem amiatt áll a vizsgálatok középpontjában, mintha olyan jól magyarázná a választási eredményeket. Inkább arról van szó, hogy a választói magatartás sokféle lehetséges meghatározója közül sokszor csak a gazdasági folyamatokról állnak rendelkezésre használható adatok. Az idősoros vizsgálatokban csak egyetlen másik lehetőséget használnak fel még viszonylag gyakran, ti. azt, hogy a sajtóról, illetve a politikai hírekről napi vagy heti bontásban készített tartalomelemzési eredményeket hasonlíttan össze a pártok népszerűségét mérő közvélemény-kutatások adataival. Azonban ilyenkor is nehéz eldönteni, hogy pontosan mi befolyásolta az egyes szavazót: a *pártok kampánykommunikációja, a valós élet tényeinek a médiaüzenetekben való tükröződése, vagy „a média” hatása?* (Ld. Kleinnijenhuis és Rietberg 1995.)

A módszer alkalmazásairól szólva meg kell emlékeznünk még a *szavazatingadozásról* („electoral volatility”), tehát közvetve a szavazók párthűségére vonatkozó vizsgálatokról. Ezek során először is azt számítjuk ki, hogy az előző választáshoz képest az összes szavazatok hány százalékát veszítették vagy nyerték el az egyes pártok. E százalékok abszolút értékét összegezzük és kettővel elosztjuk, hogy megkapjuk az aggregált szavazatváltozás mértékét. Bartolini és Mair (1990) megmutatták, hogy a nyugati demokráciákban e mutató értéke függ a pártok számától, a pártrendszer korától, a jelentősebb választójogi reformok időpontjától, a társadalom etnikai és vallási sokszínűségétől, a szakszervezetek és a baloldali pártok taglétszámától stb. Munkájuk megjelenése óta főleg az új demokráciákról szóló irodalomban kapott figyelmet a szavazat-ingadozás, ami ezekben az országokban rendszerint sokkal magasabb (Magyarországon például közel négyszerese) a nyugati demokráciák 1945 és 1985 közötti történetében mért 8,5 százalékos átlagértéknek (ld. Tóka 1998).

2.c) Kérdőíves kutatások

Az ún. „survey” módszer előzményeit kis jóakarattal a bibliai népszámlálásig is visszavezethetjük. Két dolog tette alkalmassá arra, hogy a választói viselkedés kutatásának legkevésbé nélkülözhető eljárása legyen. Az első a valószínűségszámítás elméletének kialakulása volt a 18. században, amely becsülhetővé tette az olyan paraméterek statisztikai hibahatárát, amelyeket egy nagyobb sokaságból (mint például az összes választó) *véletlenszerűen kiválasztott minta* adatai alapján számítottunk ki (ld. Rudas 1998). A második az *interjúszituáció és a kérdőív sztenderdizálása* volt. Ezáltal összehasonlíthatókká váltak a különböző megkérdezettek válaszai.

Jelen ismereteink szerint az első véletlen mintát egy norvég statisztikus, Anders Kaier alakította ki 1891-ben, politikai atti-

tűdkérdéseket pedig elsőként egy német munkásvezető, Adolf Levenstein tett fel egy 1907 és 1911 között végzett életmódvizsgálat során. A véletlen mintavétel technológiája és a *beállítottságok* (attitűdök) vizsgálata a két világháború közötti Egyesült Államokban jutott arra a fejlődési szintre, amellyel a mai magyarországi közvélemény-kutatásokban találkozhatunk. Ugyanott már 1824 óta próbálkoztak egyes napilapok azzal, hogy kezdetleges kérdőíves vizsgálatok alapján előre jelezzék különféle helyi választások és népszavazások kimenetelét. Miután az 1936-os elnökválasztás látványosan igazolta a lakosság sokszínűségét céltudatosan leképező mintákon végzett vizsgálatok meglepő eredményességét a választási eredmények előrejelzésében,⁹ minden akadály elhárult az elől, hogy a módszert a pszephológia szolgálatába állítsák.

Témánk szempontjából a *Paul Lazarsfeld* által a Columbia Egyetemen létrehozott Bureau for Applied Social Research 1940-es és 1948-as vizsgálatait játszották az úttörő szerepét. A húszas években még a bécsi rádió hallgatóságának vizsgálatával foglalkozó kutató az amerikai elnökválasztásokat inkább csak egy nagyszerű alkalomnak tekintette az emberi döntéshozatal általános jellemzői, illetve a különböző kommunikációs csatornák hatásának feltárására. Munkatársaival ezért a kampány során havonta mérték fel pár száz megkérdezettjük politikai beállítottságait, pl. hogy melyik párt jelöltjére szavaznak majd a közelgő választáson. Az ilyen felméréseket, amikor ugyanazokat a megkérdezetteket egynél több alkalommal keresik fel részben vagy egészében ugyanazokkal a kérdésekkel, a minta jellemzőitől függetlenül *panelvizsgálatnak* hívjuk.

Lazarsfeldék másik alapötlete az volt, hogy a kérdőíves vizsgálatnál egyidejűleg nagy mennyiségű információt gyűjtöttek a megkérdezettek közvetlen társadalmi környezetéről, a helyi kampányról, és így tovább. Ez persze csak úgy volt lehetséges, hogy *egy megyére, illetve kisvárosra korlátozták a mintavételt*.

A panelvizsgálatok elvben kitűnő alkalmat teremtenek annak feltárására, hogy mely beállítottságok alakulnak ki egy döntés meghozatala előtt, és melyek utána. Gyakorlatilag viszont Lazarsfeldék – a többszöri megkérdezés költségessége miatt eleve viszonylag kicsire méretezett – mintáin belül olyan *kevésen változtatták meg a szavazói preferenciájukat*, hogy nem lehetett komoly statisztikai elemzéseket végezni a változások egyéni szintű meghatározóiról. Lazarsfeldéket amiatt is sok bírálat érte utóbb, hogy egy-egy környékre vonatkozó megfigyeléseiket az egész országra általánosították, és hogy nem tudták bevonni a helyi kampányra vonatkozó információikat a kérdőíves adatok elemzésébe.

Az ötvenes évektől kezdve ezért az országos mintákra alapozott adatfelvétel, és a személyenként általában két interjú (egy a választás előtt, egy pedig rögtön utána) vált általánossá a vá-

lasztáskutatásban. Az 1948-at követő fél évszázadban a pszephológia zászlóshajója a michigani egyetem egyik kutatóintézetete által 1952 óta minden amerikai elnök- és törvényhozási választás alkalmával lefolytatott *American National Election Study* lett. A választópolgároktól nyert adatokhoz néhány évben a jelöltekkel készült interjúkból származó, illetve a megválasztott képviselők kongresszusi szavazataival kapcsolatos információkat is hozzákapcsoltak, és így a politikai képviselet problémájára is kiterjesztették a vizsgálódást.

Az ANES és hamar színre lépő skandináv, brit, német, holland, ausztrál, új-zélandi és kanadai megfelelői sajátos nemzeti intézményekké váltak, amelyek elsődleges feladata az egyes választások minél alaposabb dokumentálása az utókor számára. Ennek megfelelően viszonylag stabil pénzügyi és intézményi bázisuk alakult ki, és a belőlük származó adatok ingyenesen hozzáférhetővé váltak minden kutató számára (ld. Mochmann *et al.* 1998).

A *kérdőíves módszer előnye* kettős. Egyrészt közvetlenül az egyes cselekvők szintjén tárhatjuk fel az összefüggéseket, másrészt teljes egészében elméleti feltevéseink határozzák meg azt, hogy a cselekvők mely jellemzőire nézve gyűjtünk adatokat. A módszer hátrányai ehhez képest eltörpülnek, habár számosak. Így például az adatok egy többé-kevésbé mesterséges interjúszituáció, nem pedig „a valós élet” termékei, és nehézséget okoz annak megállapítása, hogy a megkérdezett válaszaiból kibontakozó beállítottságok közül melyik lehet a többiek oka, és melyik amazok következménye.

Ezért az oksági kapcsolatok feltárását legújabbban már inkább a kísérleti ellenőrzéstől és a *longitudinális vizsgálatoktól* várják a kutatók. Az utóbbiak során ugyanazokat a kérdéseket más-más időpontban a megkérdezettek összehasonlítható, de nem átfedő mintáinak teszik fel. Például úgy, hogy egy nagyobb mintának a választási kampány minden napján vagy hetében egy-egy véletlenszerűen kiválasztott szeletét kérdezik meg. Ez az ún. *görgetett keresztmetszeti vizsgálat*. Elnevezése arra utal, hogy a teljes népeiséget reprezentáló mintát kapunk minden időegységre, és e minták mérete igény szerint növelhető is a közvetlenül megelőző és közvetlen utána következő napok (illetve hetek) megkérdezetteivel. Az így a választói reakciókról keletkezett idősort összekapcsolhatjuk pl. a kampányeseményekre, médiatartalmakra vonatkozó információval is, hogy jobban megértsük, ezek miként befolyásolták a szavazói magatartást.

A kérdőíves módszer kiegészíthető kísérleti elemekkel is (ld. Piazza, Sniderman és Tetlock 1990), például úgy, hogy egyes véletlenszerűen kiválasztott *almintáknak részben eltérő kérdéseket* teszünk fel. Ezzel a módszerrel azt is ellenőrizni lehet, hogy különféle megfontolások felmerülése egy beszélgetés so-

rán milyen irányban befolyásolja egy politikus vagy párt értékelését különféle megkérdezettek körében.

2.d) Kísérletek

A kísérleti módszer első pszephológiai alkalmazásának dicsősége valószínűleg Harold Gosnellé (1927), aki a húszas években az vizsgálta, hogy miként lehetne növelni a választási részvételt Chicagóban. Ennek során egyebek között egy levéllel próbálkozott, amelyben néhány véletlenszerűen kiválasztott háztömb lakóit nyomtatékosan emlékeztette az 1924-es elnökválasztás közeledtére és az ezzel kapcsolatos állampolgári teendőikre. A mesterségesen *előidézett benyomásnak* kitett kísérleti csoportban 8 százalékkal többen szavaztak az adott évben, mint a *kontrollcsoportként* szolgáló többi lakótömbben.

Növeli a kísérleti eredmények érvényességét, ha valós élet-helyzetben zajlanak az események, és feltételezhetjük, hogy a kísérleti csoport tagjai csak a kutatói beavatkozás miatt különböznek a kontrollcsoporttól. A talán legmeghökkenőbb példákat erre Shanto Iyengar vizsgálataiban találhatjuk arról, hogy miként befolyásolják a valódinak tűnő, ám a kutató által célirányosan megváltoztatott tévéhírek és választási hirdetések a kísérleti személyek politikai véleményét (Iyengar 1991; Iyengar and Kinder 1987).

A kísérletekből levonható következtetéseket ugyanakkor korlátozza is a valóság imitálása, pl. ha a kísérlet adottnak tekint olyan dolgokat, amelyek a valós élet viszonyai között valóban nagyjából állandóak. Lau és Redlawsk (1997) például úgy vizsgálták a politikai tudásszint hatását a választói döntésekre, hogy egy olyan számítógépes adatbázissal való hosszas játszadózásra vették rá kísérleti csoportjuk tagjait, amiből tetszés szerint bármilyen (valós) információt lehívhattak tényleges képviselőjelöltjeikről. Az eredmény az volt, hogy a kísérlet kezdete előtt mért személyes jellemzők és politikai beállítottságok ugyanúgy függtek össze a választói döntésekkel a kísérleti, mint a kontrollcsoportban. Ebből arra következtettek, hogy a kortárs amerikai szavazóknak egy telített politikai információs piaccal van dolguk. Talán semmit se változtatna már döntéseiken, ha hirtelenjében sokkal több őket érdeklő információ birtokába jutnának. Más szóval, a szavazók csak az idejüket pazarolnák politikai ismeretanyaguk további hizlalásával, hiszen máris úgy szavaznak, mintha tökéletesen informáltak lennének.

Nem nyilvánvaló azonban, hogy Lau és Redlawsk vajon minden releváns tényező hatását kontrollálta-e: vajon a „tökéletes informáltság” eléréséhez nem szükséges-e a szavazók motivációját és információfeldolgozó képességét is megváltoztatni? Ha

igen, akkor a kísérleti eredmény nem igazolja a következtetést, hogy a szavazók máris annyira informáltak, mint amennyire egyáltalán lehetnek. De kutatásuk így is nagyszerűen illusztrálja, mekkora segítséget adhatnak a kísérletek éppen a legérdekesebb kérdések megválaszolásában, vagy legalább pontosításában.

2.e) Formális modellek

Tulajdonképpen a kísérleti vizsgálódás egy sajátosan tiszta típusát jelentik a deduktív levezetések. Ezek persze nem empirikus kutatások, de felfoghatók egyfajta elképzelt kísérletként, amelyek nem hús-vér cselekvők részvételével zajlanak le, hanem pusztán a kutató fejében. Valamilyen elméleti szempontból érdekes problémát ilyenkor úgy járunk körül, hogy kitalálunk egy, a probléma jelentős vonásait leképező helyzetet, amiben kitalált, kizárólag az általunk neki tulajdonított tulajdonságokkal rendelkező szereplők tetszés szerint meghatározott körülmények mellett próbálják elérni a célt, amit nekik tulajdonítunk.

A képzelt szereplők egymást követő lépéseit a kiinduló feltételekből logikailag vezetjük le. A következtetések esetleges hibáin kívül nincs semmi, ami megzavarhatná egy ilyen „kísérlet” kimenetelét. Kizárólag a „kísérletvezető” által a modellbe emelt körülményektől függ az eredmény.

A módszer előnye ugyanaz, amire a kísérletezés során mindig is törekszünk: pontosan megállapíthatjuk, hogy a végeredmény miként függ a kiinduló állapottól. Hátránya is ugyanaz, mint bármely kísérleté: a vizsgálat csak leegyszerűsítve, stilizáltan, tehát eltorzítva mutatja be a valós helyzeteket. Az előny és a hátrány elválaszthatatlan egymástól, hiszen éppen a leegyszerűsítés segíti elő az oksági kapcsolatok tisztázását.

A választói viselkedés tanulmányozásában formális modelleket mindenekelőtt a *játékelméleti megközelítések* használnak. Ezek abból indulnak ki, hogy a végeredmény mindig valamilyen célfüggvényt maximalizáló racionális lények egyéni döntéseitől függ. Maga a név is arra utal, hogy játékelmélet a szereplők stratégiájával és sikerességével foglalkozik, a *preferenciákat viszont adottnak tekinti*, azaz semmilyen további magyarázatot nem keres rájuk. A *racionalitás feltevése* sem arra utal, hogy a játékosok motívumai ésszerűek, hanem hogy mindig a rendelkezésre álló információ alapján legoptimálisabbnak tűnő eszközöket választják céljaik elérésére.

A játékelméleti modellek a közgazdaságtanból származnak, de a legváltozatosabb emberi érintkezések megértésére használták már őket, a nemzetközi konfliktusok lezajlásától kezdve a kormánykoalíciók formálódásán át a választási versengésig.

Témánk szempontjából legnevezetesebb eredményük a *duopolisztikus versenyben részt vevő pártok közötti indifferencia tézise*, ami eredetileg Harold Hotelling (1929) cikkéből származik, és Anthony Downs (1957) nagy hatású monográfiája révén vált közkinccsé a politikatudományban.¹⁰ Az emiatt Hotelling–Downs-tézisként ismert levezetést itt csak erősen le-
rövidítve foglalhatjuk össze. Eszerint ha (1) csupán két párt vesz részt egy demokratikus választási versengésben, amelyek (2) maximalizálni akarják szavazatarányukat, miközben (3) a szavazók a politikai következményekkel kapcsolatos személyes preferenciáikhoz legközelebb álló politikát ígérő pártra szavaznak, (4) e preferenciák valamiféle (például a baloldaltól a jobb-
oldalig terjedő) kontinuumot alkotnak és (5) a választók és a pártok egyaránt tökéletesen informáltak, akkor mindkét párt a mediánszavazó preferenciáját kénytelen képviselni.¹¹

A formális modellezés előnye az, hogy bemutatathatjuk, miként változna meg az eredmény, ha egyik-másik előfeltevést feloldanánk. Ha például a (2)–(5) feltétel változatlan marad, de nem két, hanem háromnál több párt verseng a szavazatokért, akkor bizonyíthatóan az válik az egyes pártok optimális stratégiájává, ha az ideológiai spektrumban valamelyest szétszóródnak egymáshoz képest (cf. Cox 1990; Shepsle 1991). Ha viszont csak a (2)–(4) feltételek maradnak változatlanok, és az egyes szavazók gyakran tévednek az egyes pártok valódi arculatának megítélésében, akkor még egy sokpártrendszerben is igaz maradhat az, hogy az összes párt a mediánszavazó kegyeiért kénytelen versengeni (cf. Coughlin 1991). A formális modellek értéke tehát nem annyira a bennük szereplő előfeltevések realizmusától függ, hanem hogy feltárnak-e olyan újszerű összefüggéseket, amelyeket empirikus eszközökkel talán nem is vizsgálhatnánk.

3. MODELLEK A VÁLASZTÓI MAGATARTÁS KUTATÁSÁBAN

3.1. A mérlegelő Robinson

A racionális választások elmélete persze nem csak módszer. Jellegzetes előfeltevéseiben számos kutató nem annyira a szellemi kísérletezés eszközét látja, mint inkább egy olyan univerzális elmélet építőkockáit, amiből empirikusan tesztelhető általánosítások vezethetők le. Ennek a vitatható elgondolásnak mind az elmélet hívei, mind ellenfelei között számos képviselője van, és emiatt szokás a szavazói magatartás „közgazdasági” vagy „racionális” modelljéről beszélni.

Valójában több, egymással részben ellentétes, részben pedig egymástól független *racionális szavazó modellről* beszélhetünk. A legismertebb talán az, amelyet *tematikus szavazásnak*

hívhatnánk magyarul.¹² Eszerint a választó összehasonlíttja saját álláspontját az aktuális politikai kérdésekben a különféle pártok (illetve jelöltek) kínálatával, és ennek alapján dönt szavazatáról. Természetesen megeshet, hogy különböző kérdésekben más-más pártot tart a legvonzóbbnak, de ez nem akadályozza meg a döntéshozatalban, mert képes a különféle kérdéseket *szubjektív fontosságuk szerint súlyozni*.

A tematikus szavazás modelljének számos alváltozata ismert. Ezek mindenekelőtt azt ábrázolják más-más módon, hogy milyen algoritmust használnak a szavazók a pártálláspontok értékelésére, illetve a különféle kérdések súlyozására. A legismertebb a *súlyozott közelségi modell* (vö. Enelow és Hinich 1984). Eszerint a szavazó elvben végtelen számú kérdést képes egyidejűleg értékelni. Legalább a megérzések szintjén mindegyikre kiszámítja, hogy az egyes pártok álláspontja mennyire áll messze a sajátjától. Ezeket a távolságokat a szóban forgó kérdések szubjektív fontosságával súlyozza, és minden egyes pártra külön-külön összegzi. Arra a pártra szavaz, amelyik esetében a súlyozott távolságok összege a legkisebb. Ha két vagy több párt között holtverseny alakul ki az első helyen, akkor (de csak akkor) a szavazó az aktuális politikai kérdéseken túl pótlólagos információkat is mérlegel a döntéshozatal során: pl. azt, hogy miként teljesítettek az egyes pártok a múltban.

Ez a modell hatja át a játékelméleti ihletésű elemzések javát, így Anthony Downs opuszát is. Az empirikus vizsgálatok eredményei azonban gyakran ellentmondanak neki. Utóbbiakból az a kép kerekedik ki, hogy *az egyes szavazó csak viszonylag kis számú kérdést vesz figyelembe egy időpontban, és ezek viszonylagos súlya között csak igen-igen szerény mértékben differenciál* (vö. Budge és Farlie 1983; Kelley 1983; Taber and Timpone 1994). Mi több, a szavazók *korántsem irtóznak annyira a tőlük „távol” eső pártoktól, mint ahogy azt a közelségi modellek feltételezik*. Ehelyett előszeretettel szavaznak olyan pártra, amely az általuk támogatott irányban módosítaná a fennálló viszonyokat, ám – legalábbis szándéka szerint – valamivel nagyobb változást vezetne be, mint amit az adott szavazó maga kívánatosnak tartana (Iversen 1994; Macdonald, Listhaug és Rabinowitz 1991; Madsen 1996; Rabinowitz és Macdonald 1989). E viselkedés oka lehet racionális kalkuláció, de elterjedtsége akkor is megkérdőjelezi a Hotelling–Downs-tézis empirikus érvényességét.¹³

De még az sem nyilvánvaló, hogy egy racionális szavazó modellnek feltétlenül a tematikus szavazás fontosságát kell hangsúlyoznia. Downs egyik legfontosabb felfedezése éppen az volt, hogy a racionális választó szükségképpen „*ésszerűen tudatlan*” marad. Az ok nem a választó szellemi képességeiben vagy az elérhető közelségben lévő politikai információ mennyiségében rejlik. Inkább arról van szó, hogy *egy-egy szavazatnak végtelen*

nül kicsi súlya van a választási végeredmény meghatározásában.

Ezért bármilyen fontosnak érezze is a szavazó, hogy neki tetsző kormány alakuljon a választás nyomán, rá kell jönnie: nem térülne meg az az erőfeszítés, amit további politikai tájékoztatóba fektetne, mert úgysem múlik szinte semmi az ő egyetlen szavazatán. Egy ésszerűen viselkedő szavazó tehát egyetlen pillanatig sem fog pusztán annak érdekében tájékozódni, hogy okosabban szavazzon. Ez nem jelenti azt, hogy teljes tudatlanságban marad: de csak abból a politikai információból gazdálkodik, ami amúgy is ráragadt, amíg a tévé előtt bóbiskolt, adóbevallását készítette, vagy mondjuk egy fogorvosi váróban próbált beszélgetéssel úrrá lenni rettentő félelmén (Fiorina 1990).

Az ésszerűen tudatlan szavazó aligha fogja az egyes pártok aktuális álláspontját aprólékosan összehasonlítani saját véleményével – az utóbbit többnyire ki sem alakítja. Ehelyett inkább *gondolatmankókra* („cognitive shortcuts”, illetve „heurisztikák”) támaszkodik. Ezek révén kis erőfeszítéssel is gyakorta (bár nem mindig) ugyanarra a végeredményre jut, mint ha emberfeletti erőfeszítések árán tökéletesen tájékozott súlyozott közelségi szavazóként járna el (Popkin 1991). Például megfigyeli azt, hogy a vélhetőleg hozzá hasonló politikai ízléssel rendelkező ismerősei körében melyik párt a legnépszerűbb, és arra szavaz. Vagy úgy dönt, hogy drámai újdonságok hiányában mindig arra a pártra fog szavazni, mint az éppen megelőző választáson. Ha az első megoldást választja, akkor tulajdonképpen úgy fog viselkedni, ahogy a választói magatartás szociológiai modellje állítja; ha a második megoldást választja, akkor pedig nagyjából a michigani „pártos szavazó” modell szerint.

A racionális viselkedés premisszája tehát önmagában véve még nem definiál valamilyen sajátos modellt, és a szavazói döntés költségeivel és hasznával kapcsolatos realisztikus feltevések mellett előrejelzései kísértetiesen hasonlítanak más modellekéhez. A racionális szavazó modellek legújabb határeseteként a szavazó egyáltalán nem is törődik szavazata politikai következményeivel, választása pusztán csak a lelkiállapotát fejezi ki. Az *expresszív szavazó modelljében* a választó megérzi, hogy az ő egy szavazata a saját jó lelkiismeretén kívül az égvilágon semmit nem fog befolyásolni, és ezért nem csak a politikai informálódás és a választási részvétel, de még a legelemibb pártpreferencia kialakításának a pszichológiai költségeit is csak akkor vállalja, ha abból valamilyen nem politikai haszna származik. Ez a haszon származhat például abból a jó érzésből, amit valamilyen (vélt) kötelesség teljesítése, vagy más jótett végrehajtása okoz. De az is lehet, hogy néhány szavazó kedvét leli abban a közösség elleni szimbolikus agresszióban, amit egy különös közutálatnak örvendő párt támogatásával követ el. Még az is elképzelhető, hogy valakinek pont az a legjobb szórakozása, hogy

minden politikai kérdésben örökké maximálisan tájékozott, és pont az tölti el büszkeséggel, hogy milyen jól átgondolta, kire is szavazzon.

A szakirodalomban kimondva-kimondatlanul legtöbbször az expresszív szavazás valamilyen megnyilvánulásával magyarázzák azt, hogy egyáltalán bárki is elmegy szavazni az országos választásokon, annak ellenére, hogy a részvétel nem kötelező, és nem is jár érte fizetség.¹⁴ Szinte semmit nem tudunk azonban még arról, hogy milyen következményekkel járhat a pártversengésre és a választási eredményekre az, ha – mint a fenti példákban – a pártválasztást is expresszív motívumok irányítják.¹⁵

3.2. A társadalmi lény

A pszephológiai összefoglalók a „racionális” választó modelljét rendszerint a michigani (ld. alább) és a „szociológiai” *modellel* állítják szembe (ld. pl. Dalton és Wattenberg 1993; Harrop és Miller 1987: 130–62). Az utóbbi képviselői a választók társadalmi csoporttagságának a szavazói döntésekre gyakorolt hatását hangsúlyozzák. Az irányzat klasszikusa a „Columbia-iskola”, amely a negyvenes-ötvenes években érte fénykorát. Ők úgy találták, hogy a választási kampány során ingadozó szavazók végső voksát kevésbé lehetett előre jelczni egy-egy politikai véleménykérdésre korábban adott válaszaik, mint foglalkozásuk, felekezetük, illetve a közvetlen társadalmi környezetük pártpreferenciái alapján (ld. Lazarsfeld *et al.* 1944; Berelson *et al.* 1954).¹⁶ További megfigyeléseket is számításba véve ebből arra a következtetésre jutottak, hogy a szavazó személyes véleménye a napi politikai kérdésekről többnyire csak *utólagos racionalizációja* egy már korábban meglévő szavazói preferenciának, amelyet viszont a *társadalmi helyzet és a környezet* határoz meg. Ezért a pszephológiának talán nem is az egyének, mint inkább az egyes csoportok viselkedésének szabályszerűségeit kell vizsgálnia.

A szociológiai modell ezen alaptételei napjainkban inkább csak a társadalmi rétegződés és mobilitás vizsgálata felől érkező (Heath *et al.* 1991; Manza és Brooks 1999), illetve a személyközi információáramlás politikai következményei iránt érdeklődő kutatók (Huckfeldt és Sprague 1995) között népszerűek. A modell érvényességét mindenekelőtt *az utóbbi évtizedek politikai attitűdvizsgálatai kérdőjelezik meg*. Ezek szerint az átlagszavazó jó néhány politikai kérdésben kialakít olyan, társadalmi jellemzőitől és tartós pártpreferenciájától kevésbé függő beállítottságokat, amelyek nagy hatást gyakorolnak a pártválasztásra (ld. pl. Himmelweit *et al.* 1985). Azaz a 3.1 pontban megismert *tematikus szavazás modell a szociológiainál jobban magyarázza a választói döntéseket*.

Az utóbbi kérdésfeltevései ennek ellenére fontosak maradnak. Egyfelől arra tanítanak, hogy nem szabad a racionális választás elméletének korlátait elfogadva előre *adott kiindulópontnak* tekinteni az egyéni preferenciákat: azok *eredetét* is meg kell érteni. Jó példa erre *Ronald Inglehart* elmélete a politikai magatartás változásáról a modern társadalmakban. Az elmélet három, a társtudományokból átvett feltevésből indul ki:

1. A felnőtt egyén szükséglethierarchiája és értékrendje jó részt a gyermekkorban alakul ki (szocializációs elmélet).
2. Minél ritkább egy értékesnek tartott jószág, annál többet ér szemünkben, és minél bőségesebben áll rendelkezésre, annál kevésbé törődünk megszerzésével – gondoljunk csak az oxigén példájára (csökkenő határhaszon-elmélet).
3. A fizikai biztonságot és az anyagi jólétet általában fontosabbnak tartjuk, mint az önkifejezést és önmegvalósítást (Maslow szükséglethierarchia-elmélete).

Inglehart mindebből arra következtet, hogy a nagyobb fizikai biztonság és anyagi jólét közepette felnőtt generációk politikai értékrendjében háttérbe szorulnak az országuk katonai biztonságával és gazdasági jólétével kapcsolatos megfontolások, és előtérbe kerül a személyes szuverenitás és önkifejezés igénye. Ezért a második világháború után született generációk másoknál aktívabban vesznek részt a politikában a választásokon kívül, szavazói viselkedésüket pedig a hagyományos törésvonalak helyett inkább az ún. *posztmaterialista értékek* befolyásolják.

Az elmélettel kapcsolatos vitákat nem idézhetjük itt fel. Elég annyi, hogy Inglehart és követői jelentős változásokat fedeztek fel a nyugati demokráciákban, miközben továbbra is a hagyományos szociológiai modell keretein belül maradván *a preferenciák eredetét magyarázták, nem pedig a mechanizmust*, amelyek a preferenciákat szavazói viselkedéssé alakítják (ld. Inglehart 1990, 1997; van Deth és Scarbrough 1995).

A szociológiai modell másik vonzereje az, hogy *egyszerűen kivitelezhető és gondolatébresztő összehasonlításokat* javasol országok, illetve történelmi korszakok között a pártválasztás, illetve a társadalmi osztály, az iskolázottság, a vidéki vagy nagyvárosi lakóhely, az etnikum, a felekezet, a vallásosság, a nem és az életkor összefüggéséről. Megtudhatjuk például, hogy a skandináv országokban és Nagy-Britanniában mindenekelőtt az *osztályhovatartozás*, a kontinentális Európában pedig elsősorban a *vallásosság mértéke* függ össze a pártválasztással. Van olyan országok, ahol a kettő közül egyik sem gyakorol jelentős befolyást a szavazói döntésekre (pl. Írország, Kanada, Egyesült Államok), de olyanok is, ahol mindkettő hatása számottevő – vagy legalábbis az volt (Ausztria, Franciaország). Az angol, német és holland nyelvterületen játszanak még jelentékenyebb

szerpetet a *felekezeti különbségek*, míg Kelet- és Közép-Európában általában a vallásosság, az életkor, a lakóhely városiasassága, az iskolázottság, és helyenként a nemzetiség differenciálják a szavazótáborokat (ld. Rose 1974; Franklin *et al.* 1992; Tóka 1996).

Mindezen összefüggések ereje általában gyenge-közepes, és – legalábbis a nyugati demokráciák utóbbi negyvenéves történetében – *csökkenő tendenciát mutat* (Franklin *et al.* 1992; Nieuwbeerta 1995). Hiába lenne azonban ennek magyarázatát az egyes társadalmi konfliktusok élességében, vagy a társadalmi csoportok közötti mobilitás, keresztbeházasodás és napi érintkezés mértékében keresni. Ezek általában csak lassan, fokozatosan változnak, míg a szavazói magatartásban az egyes törésvonalak szerepe inkább hirtelen, oda-vissza bakugrásokkal változik. Pillanatnyi mértéke és a nagyobb változások időpontja is sokkal nagyobb változatosságot mutat a nyugati demokráciákban, mint azt a társadalomszerkezeti különbségek alapján várhatnánk.

A pszephológiai irodalom megfigyelései ezért nem valamilyen általános társadalomfejlődési törvényszerűség, hanem inkább a *politikai szervezetek aktív szerepét* sejtetik abban, hogy mikor milyen konfliktusok artikulálódnak a választási arcnában. Ez volt az alap gondolata Seymour Martin Lipset és Stein Rokkan (1967) rendkívüli befolyású történelmi esszéjének is a nyugat-európai pártrendszereket alakító törésvonalakról.

Törésvonalakon olyan társadalmi választóvonalakat értünk, amelyek tartósan megkülönböztetik a releváns politikai táborokat. Lipset és Rokkan esszéje azt igyekezett megmutatni, hogy a modern államszerveződés, a reformáció, a demokratizálás és a gazdaságfejlődés folyamatai az egyes nyugat-európai országokban sajátos konstellációit hozták létre a különböző politikai törekvések közötti harcoknak és szövetségeknek. A pártalternatívák pontos jellemzésében központi szerepet tulajdonítottak a szavazótáborok társadalmi összetételének.

Híres, de rendkívül homályosan megfogalmazott „*befagyás-hipotézisük*” voltaképpen egy szimpla megfigyelés volt. Eszerint az általános választójog kialakulása körüli időre nagyjából eldőlt, hogy mely nyugat-európai országokban szerveződtek önálló párttá az agrárius, regionalista, keresztény-szocialista, szociáldemokrata stb. törekvések, ezek milyen társadalmi-földrajzi bázisra támaszkodtak, és a létrejött pártok között milyen *szövetségi rendszerek* alakultak ki. A már *intézményesedett pártrendszerek* nagyfokú *nehézkedési ereje* miatt a nyugat-európai országok jellegzetes kormányzati alternatíváit hosszú időre az 1920-as évek pártrendszere, illetve ennek révén a jelen politikai küzdelmek szempontjából már jórészt irreleváns történelmi esetlegességek határozták meg (Mair 2001).

Lipset és Rokkan történelmi elemzései tulajdonképpen semmit sem bizonyítottak be – talán nem is volt ilyen céljuk. Gazda-

gon illusztrálták azonban, hogy minden párt sajátos történelmi helyzetek által lehetővé tett érdekszövetségek megtestesítője. Bármilyen is volt elemzésük célja, hihetővé tette azt is, hogy *a szociológiai modell jól megfér azzal, ha a szavazó társadalmi jellemzői nem teljesen determinálják pártválasztását, és a pártrendszer nem egyszerű tükörképe a társadalmi érdekellentéteknek.*

Lipset és Rokkan sem orvosoltak azonban egy problémát, aminek nyomán a szakirodalomban még az is vitatott, hogy *egyáltalán létezik-e egy önálló elméleti alapokkal rendelkező szociológiai modell a választói magatartásról.* Ez a „modell” ugyanis csak annyit állít, hogy a szavazók társadalmi jellemzői valamennyire összefüggnek pártválasztásukkal. Mivel *a modell nem kötelezi el magát egy sajátos magyarázat mellett arra, hogy miért is jött létre ez az együttjárás,* ezért édeskeveset mond arról, hogy milyen körülmények között milyen erős lesz egyes társadalmi jellemzők összefüggése a szavazattal.

Elvileg legalább négy *mechanizmus* hozhat létre ilyen korrelációt, és például a Columbia-iskola munkáiban hol az egyikre, hol a másikkra találhatunk hivatkozást:

- 1 A szavazó viselkedése lényegében a *tematikus szavazás* (ld. fent) modelljét követi: gondosan összehasonlítja a pártok ajánlatát személyes preferenciáival, ám az utóbbiak a társadalmi csoporttagság által meghatározottak.
- 2 A szavazó a racionális modell „gondolatmankós” változatának megfelelően viselkedik, és történetesen az alapján dönt szavazatáról, hogy a saját magához hasonlóknak tartott emberek körében milyen párt mutatkozik népszerűnek. Bernard Berelson halhatatlan mondása szerint az ilyen szavazó politikai bölcsessége nem abban áll, hogy óriási tudásanyag mozgósításával önállóan megállapítja, mi is lenne neki a legjobb, hanem abban, hogy *jól választja meg tanácsadóit.* Mivel a szavazó így nagy valószínűséggel valamilyen hozzá hasonló jövedelmi helyzetű, nemzetiségű stb. személy (például politikailag tájékozottabbnak hitt házastársa) választását követi, ezért egy-egy társadalmi csoport tagjai közül sokan szavaznak hasonlóképpen.
- 3 A szavazó az egyes választások alkalmával nem is mérlegeli tudatosan, hogy mely pártra szavazzon, de egyebekben a fenti mintát követi. Születésétől fogva ezernyi benyomás éri azzal kapcsolatban, hogy a számára pozitív, illetve negatív érzelmi töltéssel rendelkező személyek milyen politikai szereplőket kedvelnek vagy utasítanak el. Ennek alapján öntudatlanul kialakul (és állandóan felfrissül) benne valamilyen beállítódás az egyes pártokkal kapcsolatban. Szavazata voltaképpen nem is választás, hanem *öntudatlanul eltanult beállítódások pillanatnyi állásának kifejeződése.*

4 A szavazó valós társadalmi nyomás, vagy éppen saját konformista ösztöneinek hatása alatt dönti el, hogy mely pártra szavazzon. Családtagjai, kártyapartnerei, munkahelyi előljárói stb. (vélt) akarata dönt arról, hogy kire adja voksát. Ennek az elgondolásnak egy változata Elisabeth Noelle-Neumann (1984) hazánkban ismeretlenül is sokat hivatkozott, ám logikailag inkoherens, a releváns empirikus vizsgálatok eredményeivel (ld. pl. Mutz 1998; Shamir és Shamir 2000) legalábbis hadilábon álló elmélete a „hallgatás spiráljáról”. Eszerint annyira fontos számunkra a személytelen, közvetlen nyomást gyakorolni képtelen társadalmi átlaghoz való igazodás, hogy az ezzel kapcsolatos információkra még akkor is kinyilvánított véleményünk konformista megváltoztatásával reagálunk, ha az információ bizonytalan, sőt téves.

A szociológiai modell önállóságát az kérdőjelezi meg, hogy az első két mechanizmus a „racionális”, a harmadik pedig a michigani „pártos szavazó” modellekhez vezet. A negyedik mechanizmus megalapozhatná ugyan egy sajátosan szociológiai elméletét a szavazói viselkedésnek, de éppen a szociológiai modell kortárs képviselői mutattak rá arra, hogy a konformizmus szerepe a választói magatartásban – legalábbis a titkos szavazás körülményei és egy individualista politikai kultúra mellett – a jelek szerint elhanyagolható (Huckfeldt és Sprague 1995).

Igen szerény tehát az esélye, hogy egy sajátosan szociológiai modellel magyarázzuk meg a preferenciák és a szavazói viselkedés kapcsolatát. Viszont egyedülálló szerephez juthat a szociológiai érvelés a preferenciák eredetének vizsgálatában. Inglehart révén akár még azt is megmagyarázhatja, hogy a társadalmi csoporttagság egyre kevésbé irányítja a szavazói viselkedést.

3.3. A pártos szavazó

A pszephológia michigani iskoláját a szociálpszichológus Angus Campbell, a politikatudós Warren Miller és Donald Stokes, valamint a mindkét tudományban nagy hatású Philip Converse teremttették meg, mindenekelőtt *Az amerikai szavazó* című közös művük révén.

E korszakalkotó könyv Berelsonék vagy Downs provokatív sziporkáival összehasonlítva száraz olvasmány. Alapgondolata az, hogy a szavazói döntések megértését az őket legközvetlenebbül befolyásoló attitűdök felől kell kezdeni:¹⁷ tehát hogy mit gondol a szavazó a versengő pártokról és jelöltekről. Aztán ezeket kell visszavezetni a pártokkal kapcsolatos tartósabb beállítottságokra, majd mindezt az illető társadalmi jellemzőire,

gyermekkori szocializációjára, és más, a múlt kódébe vesző tényezőkre. A teljes értékű magyarázat elemei egy oksági tölcserű („funnel of causality”) alkotnak, amelynek kimeneténél kis számú közvetlen ok, bemeneténél viszont a közvetett okok végtelen sokasága található, amelyet egészében nem is lehet már feltérképezni.

Ez a módszertani krédó és egy sarkalatos *empirikus általánosítás* együttesen alkotja a michigani modellt. Az általánosítás szerint a szavazat voltaképpen nem is választás, hanem az egész élet során felhalmozódott, és *mindenekelőtt a különféle választások között a kapcsolódási pontot biztosító pártokkal kapcsolatos beállítódások pillanatnyi állásának kifejeződése*. Az egyegy párttal kapcsolatos pozitív beállítottság a szavazó énképébe körülbelül úgy épül be és válik racionális érvekkel nehezen kikezdehetővé, mint mondjuk a felekezeti hovatartozás. A szavazó tehát *azonosul egy párttal* – innen származik a „pártidentifikációs modell” kifejezés.

A michigani kutatók vizsgálatai szerint a szavazó tartós pártkötődése nem olyan stabil, mint a felekezeti hovatartozás, és *nem teljesen determinálja a mindenkor szavazatot*. Viszont *időben stabilabb minden más politikai beállítottságnál, sőt még a szavazatnál is*, és nagy mértékben befolyásolja a politikai világ érzékelését, a véleményeket, meg persze a szavazatot. A michigani iskola leghatásosabb műve kifejezetten arra a következtetésre jutott, hogy a közpolitikai alternatívákról kialakított állampolgári vélemények márcsak azért sem gyakorolnak nagy hatást a voksokra, mert a legtöbb ember egészen alapvető politikai kérdésekben sem alakít ki véleményt (Converse 1964).

Az utóbbi évtizedek kutatásai sokban finomították ezt a képet, mindenekelőtt azzal, hogy a tematikus szavazás hatása sokkal nagyobb, mint amit Converse és társai annak idején észrevettek (vö. Rusk 1987). Mindenekelőtt módszertani okokkal magyarázzák azt, hogy a klasszikusok annak idején jócskán alábecsülték azt, hogy egy-egy közpolitikai kérdésről hány állampolgár formál – meglehetősen roppant elnagyolt – véleményt, és mennyire maradnak tartósak az ilyen beállítottságok (Feldman 1990). Rámutattak arra is, hogy nem csak a pártok és ideológiai pozícióik alapvető változása, hanem akár még egy-egy politikai vezető személyes varázsa, *a politikai tematika vagy a gazdasági helyzet rövid távú változása is átrendezheti a tartós pártpreferenciákat* (ld. pl. Fiorina 1981; Markus és Converse 1979; Miller 1986; Page és Jones 1979). A *gyermekkori szocializáció hatása* viszont jóval *szerényebb*, mint ahogy azt a hatvanas évek elején feltételezték (Niemi és Jennings 1991). Kiderült az is, hogy az Egyesült Államokon kívül *nagy nehézségekbe ütközik a tartós pártpreferencia mérésének elkülönítése* a pillanatnyi szavazati szándéktól, és ezért talán nem is értelmes a különbségtétel (Thomassen 1976).

A legfőbb nívum persze az, hogy a *pártos szavazók száma a legtöbb nyugati demokráciában a hetvenes-nyolcvanas évek során fokozatosan csökkent, az új demokráciákban pedig eleve rendkívül alacsony, és a michigani elmélet feltevései ellenére nem nő együtt a pártok életkorával* (Schmitt és Holmberg 1995). Egy, a hetvenes-nyolcvanas években népszerű elmélet szerint ennek az az oka, hogy a pártosság olyan gondolatmankó, amire csak a viszonylag rosszul informált, iskolázatlan szavazóknak van szüksége. Mivel a szavazók hírfogyasztása és iskolázottsága hosszú távon nő, egyre kevésbé van szükségük a pártosság mankójára, és inkább önálló véleményük alapján, tehát egyre inkább *tematikusan* szavaznak (vö. Dalton 1996; Franklin 1985). Ennek persze ellentmond az a körülmény, ami a kezdetektől fogva visszaköszön szinte minden választási vizsgálatban: ti. hogy a pártos szavazók jobban informáltak és inkább mutatják jelét tematikus szavazásnak, mint mások. A tematikus szavazás mértékét érintő empirikus kutatások pedig inkább csak a pártrendszer meghatározó szerepére találtak bizonyítékot, arra viszont eddig még nem, hogy a lakosság iskolázottsága is befolyásolná mértékét (Carmines és Stimson 1989: 169–80; Heath et al. 1991: 32–51; Jagodzinski és Kühnel 1990; Tóka 2002).

Egy rivális elgondolás szerint a pártosságra mindig is szükségük lesz a szavazóknak ahhoz, hogy ne futó, csaloéka benyomások, hanem *a hosszabb távú tapasztalat szűrőjén* átment megfontolások alapján válasszanak pártot. A pártosság a múltbeli tapasztalatok tárolásának leghatékonyabb eszköze, csökkenése így sokkal inkább az irracionalitásnak, mint a szavazói preferenciák hűségesebb kifejeződésének nyit teret (Berelson et al. 1954: 309–18). Mivel javarészt a pártok közötti ideológiai polarizáció hanyatlására vezethető vissza (Schmitt és Holmberg 1995), aligha lehet párhuzamos a tematikus szavazás növekedtével.

Egy harmadik elgondolás eleve nem gondolatmankót lát a pártosságban, hanem az *expresszív szavazás* (ld. fent) egy-egy alesetének tekinti mind a tematikus szavazást, mind a michigani modell leírásának megfelelő választói viselkedést. A szavazó nem azért szavaz, mert valamit el akar érni voksával, hanem mert maga a cselekedet jól esik neki, miként focidrukkernek a megjelenés csapata meccsein. Tehát nem annyira a választási eredmények várható politikai hatásaival kapcsolatos preferenciái alapján szavaz (tekintetbe véve egy-egy szavazat elhanyagolható súlyát, ennek nem lenne sok értelme), hanem aszerint, hogy minek a támogatása tölti el valamilyen kellemes érzéssel. Ha szerencsés a szavazó, kétfajta voksa egybeesik – de nem mindenkinek van ilyen szerencséje. Mivel a vonatkozó kutatások gyerekcipőben járnak, nem lehet még megmondani, hogy e modellben a pártos vagy a tematikus szavazás vezethető erősebb megfelelésre a szavazók expresszív döntései és a kö-

zött, amit tökéletes politikai információk birtokában tennének, ha az expresszív megfontolások helyett kizárólag a választások közpolitikai következményeit mérlegelnék.

Az eredeti michigani modellt is elmarasztalhatjuk abban, hogy nem tisztázta világosan, e három interpretáció közül melyik talaján áll: olcsó gondolatmankó-e a pártos érzület, vagy csak a hosszú távú emlékek tárolóedénye, vagy pedig annak jele, hogy a szavazói viselkedést a drukkermentalitás irányítja? A michigani iskola talán legfőbb zászlóvivőjének mondható Warren Miller utolsó munkái, s a modell mai híveinek többsége is, jobbra a második elgondolást képviselik, és feltételezik azt, hogy egyes tartós értékorientációk, ideológiai azonosulások hasonló szerepet töltenek be a választói magatartás formálásában, mint a pártosság (Miller and Shanks 1996). Utóbbit magát pedig már is nem látják olyan könnyen levezethetőnek a gyermekorból, és a michigani modell, illetve a gondolatmankóra támaszkodó Robinsonok „racionális” világa között sem látnak áthidalhatatlan szakadékot. Sokan látják úgy, hogy nem is szabad egyetlen modellre esküdni: eltérő helyzetekben, különféle szavazók viselkedése más-más modellel írható le legjobban (vö. Miller *et al.* 1976; Rivers 1988).

4. VÉGSZÓ

A modellek és módszerek körüli utazásunk végén ismét beláthatjuk, hogy bizonyosságot csak az érzelmek és a hitek adnak, a társadalomtudomány sose. Viszont az utóbbi évtizedek kutatásai alapján néhány állítás mégis valószínűbbnek tűnik, mint annak előtte. Zárszóként a politikai képviselő szempontjából adódó főbb következtetéseket adhatjuk hozzá mindehhez.

A szavazók nagy része természetesen csúfosan elbukna a legelemibb politikai ismeretvizsgálaton is. Viszont éppen az a demokrácia lényege, hogy ennek ellenére politikai befolyáshoz jusson minden egyes polgár. A választások két varázsszerrel kezelik ezt a problémát. Miként Condorcet több mint kétszáz éve felfedezte, az egyes szavazók tévedései kiolthatják egymás hatását, és ezért a kollektív ítélet bölcsőbb lehet az egyéni döntések átlagánál (ld. Page és Shapiro 1992).

Másrészt az ellenérdekű pártok közötti verseny és saját leleményük révén a szavazók számos olyan gondolatmankóhoz jutnak hozzá, amelyek segítségével végül is majdnem úgy viselkedhetnek, mintha tökéletesen informáltak lennének.¹⁸ Mindez persze csak a lehetőséget teremti meg a népakarat pontos kifejeződésére, és a tényleges eredmény messze elmaradhat ettől, ha a versengő pártok nem egyformán ügyesek, ha a verseny nem egészen tiszta, vagy a szavazók információs költségei túl magasak (vö. Ferejohn és Kuklinski 1990).

Nem meglepő hát, ha az ideológiailag differenciált pártok közötti versengés eredményesebb e tekintetben, mint az egyes személyiségek közötti versenyfutás. Míg a politikai pártok által képviselt álláspontok és átlagszavazóik véleménye között elég szoros korreláció figyelhető meg, addig az egyéni választókerületek képviselőinek és a kerület átlagos lakójának véleménye között jóval gyengébbek az ilyen összefüggések (ld. Dalton 1996: 239–57). A közeljövő legfontosabb pszephológiai kutatásai alighanem azok lesznek, amelyek segítenek megérteni, pontosan milyen intézményi megoldások segítik elő legjobban, hogy a szavazó pontosan tudja kifejezni akaratát.

JEGYZETEK

- ¹ Ez a tanulmány egy, a *Bevezetés a politikatudományba* (szerk. Török Gábor, Láncai András, Gallai Sándor) című, az Aula Kiadónál megjelenés előtt álló tankönyv számára készült fejezet kis mértékben átdolgozott változata, amely a kötet egészének ízelítőjeként jelenik itt meg. A fejezet sokat javult Csaba Iván, Enyedi Zsolt, Reszkető Petra és Tardos Róbert bírálatai nyomán, amelyeket ezúton is megköszönök.
- ² A szavazói magatartás tudományos vizsgálatának elnevezése a kavicsokra (psephos) utal, amelyekkel az ókori Athén népgyűlésein szavaztak.
- ³ Ld. Alesina, Roubini és Cohen (1997).
- ⁴ A medián (azaz középső) szavazó az, akitől számítva bármelyik irányban pontosan ugyanannyi szavazó helyezkedik el a választói preferenciák éppen vizsgált dimenziójában. Egy-egy ilyen dimenziót alkothat pl. az, hogy ki mennyire szeretné növelni vagy csökkenteni a jövedelmi egyenlőtlenségeket, vagy hogy milyen széles körben alkalmazná a halálbüntetést.
- ⁵ Pajdam (1991) bemutatta, hogy az OECD-országok parlamenti demokráciáiban csak a stabil parlamenti többséget maguk mögött tudó kormányokban részt vevő pártok szavazata mutat pozitív összefüggést a gazdasági eredményekkel. Wilkin, Haller és Norpoth (1997) 38 országot átfogó ökológiai elemzése ezt azzal módosította, hogy csak a kormányban részt vevő legnagyobb párt szavazatarányára igaz az összefüggés.
- ⁶ A szavazói egocentrizmus ritkaságára ld. Kiewiet (1983), valamint Sears és Funk (1991) összefoglaló szintézisét.
- ⁷ MacKuen, Erikson és Stimson (1992) tanulmánya nyomán élénk, de egyértelmű végszót mindmáig nem hozó vita alakult ki a múltba és a jövőbe tekintő (prospektív) vélekedések egymáshoz viszonyított jelentőségéről.
- ⁸ Budge és Farlie (1983) úttörő könyve messze túllépett ezen a korláton, de cserébe számtalan leegyszerűsítő feltevést kellett elfogadnia a különböző tényezők választási hatásáról.
- ⁹ Történelmi érdekesség, hogy az 1936-ban oly nagy sikert arató Crossley-, Roper- és Gallup-előrejelzések a mai elvárások szerint elfogadhatatlanul pontatlanok voltak, és nem a ma szinte kötelező véletlen, hanem az ún. kvótás mintavétellel biztosították azt, hogy elegendő számban legyen a mintában férfi és nő, gazdag és szegény, valamint falusi és városi lakos.

- ¹⁰ Érdeemes megjegyezni, hogy a szóban forgó könyv egy Kenneth Arrow téma-vezetésével írt közgazdaságtani disszertációként keletkezett, és Downs maga se előtte, se utána nem foglalkozott politikatudományi problémákkal.
- ¹¹ A későbbi irodalom számos további feltételegyűttest is felfedezett, amelyek esetén a médiánszavazó pozíciójának elfoglalása valamennyi párt számára a legvonzóbb stratégia marad akkor is, ha a preferenciák többdimenziósak vagy a pártok száma kettőnél nagyobb.
- ¹² Az eredeti angol kifejezést („issue voting”) nehéz idegen nyelvekre lefordítani, ezért több nyelvben (így a németben is) az angol kifejezés honosodott meg.
- ¹³ E szereteágazó kérdések legjobb összefoglalója Merrill és Grofman (1999).
- ¹⁴ A részveletrre vonatkozó kutatások legjelentősebb darabja és szintézise André Blais (2000) könyve.
- ¹⁵ A legelső ezzel kapcsolatos elemzés Brennan és Hamlin (1998) cikke.
- ¹⁶ Ezeket a megfigyeléseket a későbbi kutatások nem igazolták.
- ¹⁷ Emiatt a michigani modellt (szociál-)pszichológiaiának is szokták nevezni.
- ¹⁸ Ezt Arthur Lupia (1994) demonstrálta a leghatásosabban. Vizsgálata egy kaliforniai népszavazásra vonatkozott, amelyen az autóbiztosítások rendjével kapcsolatos különböző indítványokról kellett döntenie a polgároknak. A döntési alternatívák zömét az autógyártók vagy a biztosítási ügyvédek érdekelt szem előtt tartó érdekcsoportok javasolták, egyiküket viszont egy ismert fogyasztóvédelmi szervezet proponálta, és ez kifejezetten a fogyasztók érdekeit tartotta szem előtt. Lupia survey-adatokal vizsgált a szavazókról, akiket tíz csoportba sorolt aszerint, hogy pontosan mennyit is tudtak a szóban forgó téma rendkívül összetett részleteiről. Lévén az állampolgárok szinte mind fogyasztóként voltak érdekeltek a kérdésben, preferenciáik szempontjából egyformának voltak tekinthetők, hiszen csak elhanyagolható volt köztük a biztosítási perekben ténykedő ügyvédek, illetve az autógyártásban érdekeltek száma. A tíz tudásszintcsoporton belül Lupia további két-két csoportot különített el aszerint, hogy tudtak-e arról, melyik döntési alternatívát támogatta a fogyasztóvédők szervezete. Kimutatta, hogy a szavazatok megoszlása a tudásszint növekedésével egyre inkább a fogyasztóvédők által támogatott alternatíva felé mozdult el, ámde azok körében, akik tudták, melyik javaslatot támogatták a fogyasztóvédők, az általános ismeretszinttől függetlenül ugyanolyan volt a szavazatok megoszlása, mint a minden részlet tekintetében legjobban tájékozott egyetlen körében. Tehát egyetlen, a tévés hirdetésekben könnyen megtudható információ birtoklása révén már ugyanúgy szavaztak a polgárok, mintha a részletekben is roppant járatosak lettek volna

IRODALOM

- Alesina, Alberto, Nouriel Roubini, and Gerald D. Cohen 1997. *Political Cycles and the Macroeconomy*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Anderson, Christopher 1995. *Blaming the Government: Citizens and the Economy in Five European Democracies*. Armonk, NY: M. E. Sharpe.
- Bartolini, Stefano, and Peter Mair 1990. *Identity, Competition, and Electoral Availability: The Stabilisation of the European Electorates 1885–1985*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bean, Louis H. 1948. *How to Predict Elections*. New York: Alfred A. Knopf.
- Berelson, Bernard R., Paul F. Lazarsfeld, and William N. McPhee 1954. *Voting: A Study of Public Opinion Formation in a Presidential Campaign*. Chicago, IL: The University of Chicago Press.
- Blais, André 2000. *To Vote or Not To Vote? The Merits and Limits of Rational Choice Theory*. Pittsburgh, PA: University of Pittsburgh Press.

- Brennan, Geoffrey, and Alan Hamlin 1998. „Expressive Voting and Electoral Equilibrium. ” *Public Choice* 95: 149–75.
- Budge, Ian, and Dennis J. Farlie 1983. *Explaining and Predicting Elections: Issue Effects and Party Strategies in Twenty-three Democracies*. London: George Allen & Unwin.
- Campbell, Angus, Philip E. Converse, Warren E. Miller, and Donald Stokes 1960. *The American Voter*. New York: John Wiley & Sons.
- Carmines, Edward G., and James A. Stimson 1989. *Issue Evolution: Race and the Transformation of American Politics*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Converse, Phillip E. 1964. „The Nature of Belief Systems in Mass Publics. ” in *Ideology and Discontent*, ed. by David Apter. New York: Free Press, pp. 206–61.
- Coughlin, Peter J. 1991. *Probabilistic Voting Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cox, Gary W. 1990. „Multicandidate Spatial Competition. ” in *Advances in the Spatial Theory of Voting*, ed. by James M. Enelow and Melvin J. Hinich. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 179–98.
- Cox, Gary W. 1997. *Making Votes Count: Strategic Coordination in the World's Electoral Systems*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dalton, Russell J., and Martin P. Wattenberg 1993. „The Not So Simple Act of Voting. ” in *Political Science: The State of the Discipline II*, ed. by Ada W. Finifter. Washington DC: American Political Science Association, pp. 193–218.
- Dalton, Russel J. 1996. *Citizen Politics: Public Opinion and Political Parties in Advanced Industrial Democracies*, 2nd ed. Chatham, NJ: Chatham House.
- Downs, Anthony 1957. *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper.
- Enelow, James M., and Melvin J. Hinich 1984. *The Spatial Theory of Voting*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Feldman, Stanley 1990. „Measuring Issue Preferences: The Problem of Response Stability. ” in *Political Analysis Vol. 1*, ed. by James A. Stimson. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press, pp. 25–60.
- Ferejohn, John A., and James H. Kuklinski eds. 1990. *Information and Democratic Processes*. Urbana, IL: University of Illinois Press.
- Fiorina, Morris P. 1981. *Retrospective Voting in American National Elections*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Fiorina, Morris P. 1990. „Information and Rationality in Elections. ” in *Information and Democratic Processes*, ed. by John A. Ferejohn and James H. Kuklinski. Urbana, IL: University of Illinois Press, pp. 329–42.
- Franklin, Mark 1985. *The Decline of Class Voting in Britain*. Oxford: Oxford University Press.
- Franklin, Mark N., Thomas T. Mackie, Henry Valen, with Clive Bean *et al.* 1992. *Electoral Change: Responses to Evolving Social and Attitudinal Structures in Western Countries*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Goodhart, C. A. E., and R. J. Bhansali 1970. „Political Economy. ” *Political Studies* 18: 43–106.
- Gosnell, Harold Foote 1927. *Getting Out the Vote: An Experiment in the Stimulation of Voting*. Chicago, IL: The University of Chicago Press.
- Harrop, Martin, and William L. Miller 1987. *Elections and Voters: A Comparative Introduction*. London: Macmillan.
- Heath, Anthony, John Curtice, Roger Jowell, Geoffrey Evans, Julia Field, and Sharon Witherspoon 1991. *Understanding Political Change: The British Voter 1964–1987*. Oxford: Pergamon.
- Himmelfelt, Hilde T., Patrick Humphreys, and Marianne Jaeger 1984. *How Voters Decide*. Philadelphia, PA: Open University Press.
- Hotelling, Harold 1929. „Stability in Competition. ” *Economic Journal* 39: 41–57.

- Huckfeldt, Robert, and John Sprague 1995. *Citizens, Politics, and Social Communication: Information and Influence in an Election Campaign*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Inglehart, Ronald 1990. *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Inglehart, Ronald 1997. *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Iversen, Torben 1994. „Political Leadership and Representation in West European Democracies: A Test of Three Models of Voting. " *American Journal of Political Science* 38: 45–74.
- Iyengar, Shanto 1991. *Is Anyone Responsible? How Television Frames Political Issues*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Iyengar, Shanto, and Donald R. Kinder 1987. *News That Matters: Television and American Opinion*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Jacobson, Gary C. 1991. „The Economy in U.S. House Elections. " In *Economics and Politics: the Calculus of Support*, ed. by Helmut Norpoth, Michael S. Lewis-Beck, and Jean Dominique Lafay. Ann Arbor, MI: The University of Michigan Press, pp. 33–48.
- Jagodzinski, Wolfgang, und S. M. Kühnel 1990. „Zur Schätzung der relativen Effekte von Issueorientierungen, Kandidatenpräferenz und langfristiger Parteibindung auf die Wahlabsicht. " in *Wahlen, Parteiliten, politische Einstellungen: Neuere Forschungsergebnisse*, hrsg. K. Schmitt. Frankfurt: Peter Lang, pp. 5–63.
- Kiewiet, D. Roderick 1983. *Macroeconomics and Micropolitics: The Electoral Effect of Economic Issues*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Kelley, Stanley, Jr. 1983. *Interpreting Elections*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Kleinnijenhuis, Jan, and Ewald M. Rietberg 1995. „Parties, Media, the Public and the Economy: Patterns of Societal Agenda-setting. " *European Journal of Political Research* 28: 95–118.
- Kramer, Gerald H. 1971. „Short-Term Fluctuations in US Voting Behaviour, 1896–1964. " *American Political Science Review* 65: 131–43.
- Lau, Richard R., and David P. Redlawsk 1997. „Voting Correctly. " *American Political Science Review* 91: 585–98.
- Lazarsfeld, Paul F., Bernard Berelson, and Hazel Gaudet (1944) 1948. *The People's Choice: How the Voter Makes Up His Mind in a Presidential Campaign*, 2nd ed. New York: Columbia University Press.
- Lipset, Seymour M., and Stein Rokkan 1967. „Cleavage Structures, Party Systems and Voter Alignments: Introduction. " in *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*, ed. by Seymour M. Lipset and Stein Rokkan. New York: The Free Press, pp. 1–64.
- Lupia, Arthur 1994. „Shortcuts versus Encyclopedias: Information and Voting Behavior in California Insurance Reform Elections. " *American Political Science Review* 88: 63–76.
- Macdonald, Stuart Elaine, Ola Listhaug, and George Rabinowitz 1991. „Issues and Party Support in Multiparty Systems. " *American Political Science Review* 85: 1107–31.
- MacKuen, Michael B., Robert S. Erikson, and James A. Stimson 1992. „Peasants or Bankers? The American Electorate and the U.S. Economy. " *American Political Science Review* 86: 597–611.
- Madsen, Bart 1996. „Directional Theory of Issue Voting: The Case of the 1991 Parliamentary Elections in Flanders. " *Electoral Studies* 15: 53–70.
- Mair, Peter 2001. „The Freezing Hypothesis: An Evaluation. " in *Party Systems and Voter Alignments Revisited*, ed. by Lauri Karvonen and Stein Kuhnle. London: Routledge, pp. 27–44.

- Manza, Jeff, and Clem Brooks 1999. *Social Cleavages and Political Change: Voter Alignment and U.S. Party Coalitions*. Oxford: Oxford University Press.
- Markus, Gregory B., and Philip E. Converse 1979. „A Dynamic Simultaneous Equation Model of Electoral Choice. ” *American Political Science Review* 73: 1055-70.
- Merrill, Samuel, III, and Bernard Grofman 1999. *A Unified Theory of Voting*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Miller, Arthur H., Warren E. Miller, Alden S. Raine, and Thad H. Brown 1976. „A Majority Party in Disarray: Policy Polarization in the 1972 Election. ” *American Political Science Review* 70: 753-78.
- Miller, Warren E. 1986. „Party Identification and Political Belief Systems: Changes in Partisanship in the United States 1980-84. ” *Electoral Studies* 5: 101-21.
- Miller, Warren E., and Merrill Shanks 1996. *The New American Voter*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Mochmann, Ekkehard, Ingvill C. Oedegaard, Reiner Mauer et al. 1998. *Inventory of National Election Studies in Europe 1945-1995: Belgium, Denmark, France, Germany, Great Britain, Hungary, The Netherlands, Norway and Sweden*. Bergisch Gladbach: Edwin Ferger Verlag.
- Mutz, Diana C. 1998. *Impersonal Influence: How Perceptions of Mass Collectives Affect Political Attitudes*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Niemi, Richard G., and M. Kent Jennings 1991. „Issues and Inheritance in the Formation of Party Identification. ” *American Journal of Political Science* 35: 970-88.
- Nieuwbeerta, Paul 1995. *The Democratic Class Struggle in Twenty Countries 1945-1990*. Amsterdam: Thesis Publishers.
- Noelle-Neumann, Elisabeth 1984. *The Spiral of Silence: Public Opinion - Our Social Skin*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Page, Benjamin I., and Calvin C. Jones 1979. „Reciprocal Effects of Policy Preferences, Party Loyalties and the Vote. ” *American Political Science Review* 73: 1071-89.
- Page, Benjamin I., and Robert Y. Shapiro 1992. *The Rational Public: Fifty Years of Trends in Americans' Policy Preferences*. Chicago, IL: The University of Chicago Press.
- Paldam, Martin 1991. „How Robust Is the Vote Function? A Study of Seventeen Nations over Four Decades. ” In *Economics and Politics: the Calculus of Support*, ed. by Helmut Norpoth, Michael S. Lewis-Beck, and Jean Dominique Lafay. Ann Arbor, MI: The University of Michigan Press, pp. 9-32.
- Piazza, Thomas, Paul M. Sniderman, and Phillip E. Tetlock 1990. „Analysis of the Dynamics of Reasoning: A General-Purpose Computer-Assisted Methodology. ” In *Political Analysis Vol. 1*, ed. by James A. Stimson. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press, pp. 99-119.
- Popkin, Samuel L. 1991. *The Reasoning Voter: Communication and Persuasion in Presidential Campaigns*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Powell, G. Bingham, Jr., and Guy D. Whitten 1993. „A Cross-National Analysis of Economic Voting: Taking Account of the Political Context. ” *American Journal of Political Science* 37: 391-414.
- Rabinowitz, George, and Stuart Elaine Macdonald 1989. „A Directional Theory of Issue Voting. ” *American Political Science Review* 83: 93-121.
- Rivers, Douglas 1988. „Heterogeneity in Models of Electoral Choice. ” *American Journal of Political Science* 32: 737-57.
- Rose, Richard ed. 1974. *Electoral Behavior: A Comparative Handbook*. New York: The Free Press.
- Rudas Tamás 1998. *Hogyan olvassunk közvélemény-kutatásokat?* Budapest: Új Mandátum Kiadó.

- Rusk, Jerrold G. 1987. „Issues and Voting.” *Voting Behavior II. Research in Micropolitics* Vol. 2, ed. by Samuel L. Long. Greenwich, CT: JAI Press, pp. 95-141.
- Saunders, Peter 1995. „Privatization, Share Ownership and Voting.” *British Journal of Political Science* 25: 131-43.
- Schmitt, Hermann, and Sören Holmberg 1995. „Political Parties in Decline?” in *Citizens and the State*, ed. by Hans-Dieter Klingemann and Dieter Fuchs. Oxford: Oxford University Press, pp. 95-133.
- Sears, David O., and Carolyn L. Funk 1991. „The Role of Self-Interest in Social and Political Attitudes.” in *Advances in Experimental Social Psychology* Vol. 24, ed. by Mark P. Zanna. San Diego, CA: Academic Press, pp. 1-91.
- Shamir, Jacob, and Michal Shamir 2000. *The Anatomy of Public Opinion*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.
- Shepsle, Kenneth A. 1991. *Models of Multiparty Electoral Competition*. Chur: Harwood Academic Publishers.
- Siegfried, André 1913. *Tableau politique de la France de l'Ouest sous la Troisième République*. Paris: Colin.
- Taber, Charles S., and Richard Timpone 1994. „Pictures in the PC: Computational Modeling and Political Psychology.” in *New Directions in Political Psychology. Research in Micropolitics* Vol. 4, ed. by Michael X. Delli Carpini, Leonie Huddy, and Robert Y. Shapiro. Greenwich, CT: JAI Press, pp. 31-56.
- Thomassen, Jacques 1976. „Party Identification as a Cross-National Concept: Its Meaning in the Netherlands.” in *Party Identification and Beyond: Representations of Voting and Party Competition*, ed. by Ian Budge, Ivor Crewe, and Dennis Farlie. London: John Wiley & Sons, pp. 63-80.
- Tóka, Gábor 1996. „Parties and Electoral Choices in East Central Europe.” in *Stabilising Fragile Democracies*, ed. by Paul Lewis and Geoffrey Pridham. London: Routledge, pp. 100-25.
- Tóka Gábor 1998. „A pártpreferenciák stabilitásának meghatározói.” *Századvég. Új folyam*, 9: 3-26.
- Tóka, Gábor 2002 (megjelenés alatt). „Issue Voting and Party Systems in Central and Eastern Europe.” in *Bürger und Demokratie in Ost und West. Studien zur politischen Kultur und zum politischen Prozess*, hrsg. Dieter Fuchs, Edeltraud Roller, and Bernhard Wessels. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- van Deth, Jan W., and Elinor Scarbrough eds. 1995. *The Impact of Values*. Oxford: Oxford University Press.
- Whitten, Guy D., and Harvey D. Palmer 1999. „Cross-National Analyses of Economic Voting.” *Electoral Studies* 18: 49-67.
- Wilkin, Sam, Brandon Haller, and Helmut Norpoth 1997. „From Argentina to Zambia: a World-Wide Test of Economic Voting.” *Electoral Studies* 16: 301-16.